

Յասմիկ Գրիգորեան, Զանգուածները եւ Զանգուածային Բռնութիւնները. Օսմանեան Կայսրութեան Մուսուլման Բնակչութեան Մասնակցութիւնը Հայոց Ցեղասպանութեանը, Երեւան, 2017, 244 էջ:

Ցեղասպանագիտութեան բնագաւառում ոճրագործութեան զանգուածայնութեան հիմնախնդրին անդրադարձել են հայ եւ օտար հեղինակներ¹:

Յասմիկ Գրիգորեանի *Զանգուածները եւ Զանգուածային Բռնութիւնները. Օսմանեան Կայսրութեան Մուսուլման Բնակչութեան Մասնակցութիւնը Հայոց Ցեղասպանութեանը* մեծարժէք աշխատութիւնը կարելուք ներդրում է հայ ցեղասպանագիտութեան մէջ:

Հայոց Ցեղասպանութեանը՝ Օսմանեան Կայսրութեան մուսուլման բնակչութեան զանգուածային մասնակցութեան հիմնահարցի ուսումնասիրութեամբ, հեղինակը նոր բացայայտումներ է կատարում եւ արդի ցեղասպանագիտութեան մէջ առաջադրում կառուցողական մօտեցումներ եւ համարձակ լուծումներ:

Անաչառ հետազօտողի բարեխղճութեամբ Գրիգորեանը, վերհանելով Հայոց Ցեղասպանութեան իրագործման նախապայմանները, պետական ու հոգեւոր գաղափարախօսութիւնները, հասարակութեան կառոյցի դերը եւ վերջինիս ընկերամշակութային ու էթնօմշակութային իւրայատկութիւնները, աղբիւրագիտական հարուստ նիւթի յենքի վրայ քննական վերլուծութեան է ենթարկել դրանք:

Հեղինակն ուսումնասիրութեան մէջ անդրադառնում է ինչպէս պետական կառոյցների, այնպէս էլ մուսուլման բնակչութեան ընկերային տարբեր խմբերի՝ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաների մասնակցութեան ձեւերին եւ գործառնութային առանձնայատկութիւններին:

Ուսումնասիրելով ցեղասպանութիւնների իրագործման մեխանիզմները՝ Գրիգորեանն իրաւացիօրէն նկատում է. «*Խմբի ամբողջական կամ մասնակի ոչնչացման համար անհրաժեշտ է հասարակութեան անմիջական մասնակցութիւնը կամ առնուազն ակտիւ աջակցութիւնը: Այս հանգամանքը ենթադրում է հասարակութեան քաղաքական եւ սեռա-տարրիքային խմբերի համոզմունքների, մտայնութիւնների, բռնութիւններին մասնակցելու նրանց նպատակների ու շարժառիթների ուսումնասիրութեան անհրաժեշտութիւնը*»²:

Ուսումնասիրութեան ներածութիւնը՝ «Բրաունինգ-Գոլդհագէն Բանավէճը Բռնութիւններին Զանգուածային Մասնակցութեան Ուսումնասիրութեան Առանցքում» ամերիկացի պատմաբաններ Քրիստոֆըր Բրաունինգի եւ Դանիէլ Գոլդհագէնի աշխատութիւնների քննական վերլուծութիւնն է: Գրիգորեանի խորին համոզմամբ՝ Հոլոքոստին նուիրուած վերոյիշեալ

աշխատութիւնները մեծ ներդրում են ցեղասպանութիւնների իրագործմանը հասարակութեան մասնակցութեան քննարկման տեսանկիւնից:

Վերոյիշեալ հեղինակները 101րդ պահեստային ոստիկանական գումարտակի օրինակով ուսումնասիրել են նրանց ներգրաւածութեան դրդապատճառները եւ յանգել հակադիր եզրայանգումների: Ներածութեան մէջ կարդում ենք. «*Բրաունինգը, 101րդ ոստիկանական գումարտակի օրինակով քննութեան առնելով Հոլոքոստին հասարակութեան շարքային անդամների ներգրաւածութեան դրդապատճառները, յանգում է այն եզրակացութեան, որ նրանք մասնակցել են հրեաների զանգուածային ոչնչացմանն առանց յայտնի գաղափարական եւ հոգեբանական նախապայտարաստման*»³: Իսկ Գոլդհագէնի հաղորդմամբ՝ Հոլոքոստի ոճրագործները յաճախ գերակատարել են ստացուած հրամանները, քանի որ գործել են նոյնիսկ անմիջական վերահսկողութեան բացակայութեան պայմաններում, կամատր եւ չպարտադրուած դաժանութեամբ⁴:

Բրաունինգ-Գոլդհագէն բանավեճը Գրիգորեանը կարեւորում է նրանով, որ Գոլդհագէնի աշխատութիւնը եւս հիմնուած է 101րդ պահեստային ոստիկանական գումարտակի անդամների՝ յետպատերազմեան դատավարութիւնների հարցաքննութեան նոյն նիւթերի վրայ⁵: Հեղինակը գրում է. «*Կարծես թէ՛ տեղի ունեցաւ գիտնականների բաժանում երկու խմբաւորումների՝ նրանք, ովքեր ցեղասպանութեան իրագործումը պայմանաւորում են պետական գաղափարախօսութեամբ, եւ նրանք, ովքեր մերժում են այս մօտեցումը*»⁶:

Ուսումնասիրութեան առաջին՝ «Հայոց Ցեղասպանութեան Ժամանակ Տեղ Գտած Բռնութիւնների Զանգուածայնութեան Հիմնախնդրի Ազգաբանական Կտրուածքները» գլխում, հեղինակն առաջադրելով մի շարք խնդիրներ՝ անդրադարձ է կատարում Օսմանեան պետական գաղափարախօսութեան գործօնին, մշակութային մոդէլների ձեւատրման հիմնական դրոյթներին եւ տարածման մեխանիզմներին: Հեղինակն այս գլխում ներառել է նաեւ «օտարի» թիրախայնացման, ապամարդկայնացման, «թշնամու» կերպարի ձեւատրման մեխանիզմները, ինչպէս նաեւ շեշտադրել հոգեւոր գաղափարախօսութեան գործօնը:

Միանգամայն իրաացի է Գրիգորեանը, երբ ցեղասպանութեան իրագործման գործընթացում հասարակական լայն զանգուածների ներգրաւման ենթահողում, յատկապէս բազմակրօն եւ բազմէթնիկ հասարակութիւններում, կարեւորում է «իւրային/օտար» մշակութային մոդէլի դիտարկումը տուեալ հասարակութեան աշխարհընկալման համակարգում. «*Այլաբնացութեան արդիւնք հանդիսացող բռնութեան կիրառման համար կարեւոր է, թէ՛ ինչպէս է «օտարի» կերպարը մեկնաբանուած պետական գաղափարախօսութեան մէջ, ինչ տեղ է*

զբաղեցնում ոճրագործների աշխարհընկալման համակարգում, ինչ նախնական վերաբերմունք գոյություն ունի նրա նկատմամբ, եւ ինչ վերածեսաւորման է ենթարկում այն՝ ազգային ինքնագիտակցութեան ձեւատրման կամ յստակեցման գործընթացում»:

Հեղինակը համոզուած է, որ ապստամբութեան եւ դաւաճանութեան մէջ հայերին մեղադրելը թուրքական ժխտողական քաղաքականութեան առաջին քայլերն էին, որոնք մինչ այսօր պաշտօնապէս շարունակում են Թուրքիայի Հանրապետութեան կողմից. «Ի վերջոյ այսպիսի մեղադրանքների փարածումը եւ բազմաթիւ թռուցիկներով հայերին սպանելու կոչեր անելը, սեփական մեղքը կամ յանցանքն ուրիշներին վերագրելը, զրպար-տութիւնը եւ առհասարակ ագրեսիայի ցանկացած դրսեւորում վիկտիմի-զացման այլընտրանքային ձեւեր են»⁸:

Ամփոփելով հետազոտութեան առաջին գլխի արդիւնքները՝ Գրիգորեանը յանգում է եզրակացութեան, որ բազմէթնիկ ու բազմակրօն Օսմանեան Կայսրութիւնում հայ ժողովրդի նկատմամբ իրագործուած ցեղասպանութեան գլխատըր յենքը պանթիփոքիզմի գաղափարախօսութիւնն էր, որը ծագում էր ձեւատրել յատկապէս թիւրքական մշակոյթի վրայ հիմնուած էթնօազգայնականութիւն: Ազգային ինքնագիտակցութիւնը («մենք» մոդէլը), մշակոյթի վերածննդի գործընթացները յանգեցրին հայերի ցեղասպանութեանը, քանի որ ընթանում էին էթնիկական միատարրութիւն ստեղծելու եւ գերակայութիւն ձեռք բերելու քաղաքականութեամբ:

Երկրորդ՝ «Պետական Կառոյցների Մասնակցութիւնը Հայոց Ցեղասպանութեանը», գլխում հեղինակը սկզբնաղբիւրային հարուստ գրականութեան յենքի վրայ ներկայացնում է պետական կենտրոնական եւ տեղական կառավարման մարմինների մասնակցութեան դրսեւորումները:

Առանձին ենթագլխում Գրիգորեանն անդրադառնում է պետական ռազմական կառոյցների մասնակցութեանը, օսմանեան բանակի ներգրաւուածութեանը, ոստիկանութեան եւ պահակազնդերի գործողութիւններին:

Հեղինակը յորդորում է չմոռանալ, որ ցեղասպանութիւն իրագործելու նպատակով ստեղծուող ռազմականացուած մարմինները համալրում էին նաեւ շարքային քաղաքացիներով⁹:

Քննարկուող հիմնահարցն առանել ընդգրկուն եւ ամբողջական դարձնելու նպատակով՝ հեղինակն ուսումնասիրել եւ աշխատանքի մէջ ներառել է քրէական յանցագործների ներգրաւուածութեան հարցը Հայոց Ցեղասպանութեան իրականացման գործում: Այս առնչութեամբ հետաքրքիր է Գրիգորեանի հետեւեալ մեկնաբանութիւնը. «Քրէական յանցագործներին ազատ արձակելու եւ ռազմականացուած ինստիտուտ ներգրաւելու հանգամանքը նպաստում էր մուսուլման բնակչութեան՝ զանգուածային

բռնություններին ու սպանություններին ինտեգրմանը: Այս գործընթացը դիտարկելու եւ անպարժեղիության մթնոլորտ ձեւատրելու համար բռնություններ գործադրելու նպատակով վարժում էին այնպիսի մասնագիտություն ունեցող մարդիկ, ովքեր կարող էին հեշտությամբ սպանություններ կատարել»¹⁰:

Կառավարության յատուկ հրամանով օսմանեան բանակի ներգրանուածութիւնը՝ Հայոց Յեղասպանութեանը, հեղինակը հաստատում է վերապրողների եւ օտարերկրեայ դիւանագէտների վկայութիւններով եւ փաստաթղթերով. «... Բացի նրանից, որ կայսերական բանակի զինուորները չէին կարող շրջանցել հրամանները, չի բացառում, որ նրանք գտնուում էին սպայական անձնակազմի՝ պանթիփրքական գաղափարախօսութեան անմիջական քարոզչութեան ներքոյ»¹¹:

Ոստիկանների, պահակազնդերի, զինուորների, ինչպէս նաեւ իրական քրէական յանցագործների մասնակցութիւնը ցեղասպանութեանը լուծում էր մի շարք կարելուր խնդիրներ՝ որքան հնարաւոր է հասարակութեան մեծ մասին ներգրաւել զանգուածային բռնութիւններ իրականացնող մարմինների մէջ, կազմակերպել եւ վերահսկողութիւն սահմանել տեղահանութեան եւ ցեղասպանութեան իրագործման ընթացքի վրայ: Միաժամանակ բռնութիւնների մէջ ներգրաւուած էթնօլեզուական տարբեր խմբերի համար ստեղծում էր թրքութեանը հաւասարութեան պատրանք, նրանք ինքնահաստատում էին որպէս վստահելիներ եւ ուրեմն՝ հաւասարներ¹²:

Յաջորդ՝ երրորդ գլուխը («Հասարակութեան Ծարքային՝ Անդամների Մասնակցութիւնը Հայոց Յեղասպանութեանը») Գրիգորեանը շարադրել է՝ ելնելով մուսուլման տղամարդկանց, կանանց եւ երեխաների մասնակցութեան առանձնայատկութիւններից:

Հեղինակն ի սկզբանէ նշում է, որ բռնութիւններին հասարակութեան մասնակցութեան զանգուածայնութիւնը պայմանաւորող եւ յատկապէս «շարքային քաղաքացիների» ընդգրկման դրդապատճառներից մէկը նաեւ կողոպուտի լայն հնարաւորութիւնն էր, որը ստեղծում եւ խրախուսում էր իշխանութեան կողմից¹³:

Գրիգորեանն անդրադարձել է բռնութեան մի շարք ձեւերին եւ դրանց մշակմանը, այդ թւում նաեւ ծիսականացուած սպանութիւններին եւ սեռական բռնութիւններին: Ինչ վերաբերում է բռնութեան ձեւերի յատուկ մշակմանը, ապա հետազօտողը փաստում է. «...Բռնութեան դաժանացումը պայմանաւորուած էր ոչ միայն այն հանգամանքով, որ մեծմասամբ կիրառւում էր սառը զէնք, այլեւ իր մէջ կրում էր նաեւ գաղափարական իմաստ: Քանի որ Հայոց Յեղասպանութիւնն իրագործողներն ունէին այն խոր համոզմունքը, որ ոչնչացնում են մանրէներին, իրենց բոլոր դժբախտութիւնների մեղաւորներին՝ յանուն հայրենիքի ամբողջականութեան եւ

ազգային ինքնության ձեռնարկման/պահպանման, իրենց մուսուլման եղբայրների հետ վերամիատրման, ապա բռնության դաժանացումը, բռնարարքների ձեռքը դառնում էին թոյլաբերելի վարքային նորմեր: Այսպիսի բռնությունները հիմնուած են մշակութային համակարգի վրայ եւ ունեն կառուցողական բնոյթ, քանի որ միտումնաբէս ինքնութեան պահպանմանը՝ օտար մշակոյթների մերժման կամ ոչնչացման միջոցով⁴:

Գրիգորեանն ուսումնասիրութեան այս գլուխն ամփոփում է հետեւեալ եզրակացութեամբ. «Չնայած այն հանգամանքին, որ բռնաբարութիւնները եւ սեռական բռնութիւնների այլ ձեւեր յայտնուել են միջազգային հանրութեան ուշադրութեան կենտրոնում Ռուանդայում եւ նախկին Հարաւալիայում՝ Կոնգոյի ունեցած ցեղասպանութիւններից յետոյ, այնուամենայնիւ դրանք՝ որպէս ցեղասպանութեան իրականացման «գործիք», կիրառուել են նաեւ Հայոց Յեղասպանութեան համարեքստում եւ կրել զանգուածային բնոյթ»¹⁵:

«Երախտատրների՝ Հիմնախնդիրը Հայոց Յեղասպանութեան մէջ» վերջին՝ չորրորդ գլխում հեղինակը նախ վերլուծում է հիմնախնդիրն արդի ցեղասպանագիտութեան ենթահոլում, ապա անդրադառնում մուսուլման հասարակութեան մէջ պետական մակարդակով «երախտատրութեան» դրսեւորումներին եւ դրանց դրդապատճառներին:

Գրիգորեանը հաստատում է. «Հայոց ցեղասպանութեան ժամանակ բազմաթիւ կանայք եւ երկսեռ երեխաներ առեւանգում կամ գնում էին մուսուլմանների կողմից: Կանայք համալրում էին հարէմները, ծառայում տնային տնտեսութիւնում, յարկապէս տղայ երեխաները զբաղում էին հիմնականում հօտաղութեամբ: Երբեմն հայ մայրերն իրենք էին տալիս իրենց երեխաներին՝ այդպիսով փորձելով փրկել նրանց մահից: Այս ճանապարհով յաջողում էր ողջ մնալ երբեմն նաեւ տղամարդկանց: Ահա այս երեւոյթը թուրքական ժխտողական քաղաքականութեան ծիրում յաճախ փորձում են մեկնաբանել որպէս մուսուլմանների կողմից քրիստոնեաներին փրկելու ջանքեր՝ նրանց ներկայացնելով որպէս «երախտատրներ», որի վերաբերեալ վերջին շրջանում բաւական ակտիւ քննարկումներ են տեղի ունենում»¹⁶:

Երեւոյթը որակելով բաւական բարդ՝ Գրիգորեանն անհրաժեշտ է համարում դիտարկել «երախտատրների» հիմնախնդիրը համակողմանի եւ աղբիւրագիտական հարուստ նիւթի հիման վրայ՝ առաջ քաշելով հետեւեալ հարցադրումները՝ ի՞նչ հիմքերով, մտադրութեամբ եւ նպատակներով է կազմակերպում նման վարքը, ու՞րե՞ս են փրկողները¹⁷:

Տեղին է մէջբերել հեղինակի հետեւեալ եզրակացութիւնը. «Օսմանեան Կայսրութիւնում Հայոց Յեղասպանութեան համարեքստում մուսուլման հասարակութեան տարբեր խմբերի կողմից «ակտիւութեամբ» վարքի

կազմակերպման դրդապատճառների ու նպատակների դիտարկումները բացայայտում են, որ բարոյական հոգեբանության գործունե գրեթե դեր չի ունեցել «փրկողների» վարքի համար: Մուսուլման հասարակության կողմից երախտատրության դրսևորման հիմքերը, թերեա, պէտք չէ փնտրել համամարդկային բարոյական, մշակութային, կրօնական կամ էթնիկական պատկանելության համադրեքստում, այլ անելի նեղ շրջանակներում, ինչպիսիք են, օրինակ, նիւթական շահի, հարկադիր աշխատանքի, սեռական շահագործման, ամուսնության, դրացիական յարաբերութիւնների, երախտագիտության զգացումների, փոխադարձ ակնկալիքի մէջ, քանի որ նման վարք հիմնականում կազմակերպուել է անհատական նախաձեռնութեամբ եւ նպատակներով»¹⁸:

Գրիգորեանը համոզուած է, որ Օսմանեան Կայսրութիւնում պետական մակարդակով դրսևորուած «երախտատրութիւնը» հետապնդում էր բացառապէս քաղաքական նպատակներ. «Թուրք եւ թուրքամէր հեղինակները, պաշտօնապար անձանց վարքը ներկայացնելով բացառապէս հումանիտար նպատակներով, հաւանաբար փորձում են մեղմացնել նրանց մեղսակցութիւնը հայերի դէմ գործադրուած ցեղասպանութեան յանցագործութեան մէջ եւ հիմնական պատասխանատուութիւնը թողնել կենդանի»:¹⁹

Սկզբնաղբիւրային հարուստ գրականութեան յենքի վրայ ինքնատիպ լեզուամտածողութեամբ շարադրուած ուսումնասիրութիւնը եւ յատկապէս հեղինակի եզրակացութիւնները վկայում են երիտասարդ հետազօտողի բանիմացութեան եւ կոտ տրամաբանութեան մասին:

Գրիգորեանի աշխատութիւնը կարեւոր ներդրում է ոչ միայն Հայոց Յեղասպանութեան պատմութեան ուսումնասիրութեան, այլեւ ընդհանրապէս ցեղասպանագիտութեան տեսանկիւնից: Այն Հայոց Յեղասպանութեան օրինակով այլ ժողովուրդների ցեղասպանութիւնների ուսումնասիրութեան հարցերով զբաղուող հետազօտողների համար ծանրակշիռ հիմնանիւթ է: Այս մեծարժէք ուսումնասիրութեան շնորհիւ բացայայտում է Օսմանեան Կայսրութեան մուսուլման բնակչութեան հաաքական կերպարը:

Այս ուսումնասիրութիւնն ապացուցում է, որ Հայոց Յեղասպանութիւնն իրագործուեց պետութիւն-մուսուլման հասարակութիւն փոխհամաձայնեցումով եւ համակարգումով համագործակցութեամբ:

Եւ ինչպէս ամրագրուած է Յեղասպանութեան յանցագործութիւնը կանխարգելելու եւ պատժելու մասին 1948 Դեկտեմբերի 9ի Ուխտի ճրկ յօդուածում «Այն անձինք, որոնք մեղադրուում են ցեղասպանութիւն կամ Յրդ յօդուածում թուարկուած որեւէ արարք կատարելու մէջ, դատուում են այն երկրի իրաասու դատարանի կողմից, որի տարածքում կատարուել է այդ յանցագործութիւնը, կամ այնպիսի միջազգային քրեական դատարան:

րանի կողմից, որը կարող է իրաազորություն ունենալ սոյն Ուկրաինի այդ իրաազորությունը ճանաչած կողմերի նկատմամբ»²⁰:

Այսպիսով, Հայոց Յեղասպանության ծանրագոյն յանցագործութեան համար պատասխանատուութիւն էր կրում նաեւ Օսմանեան Կայսրութեան մուսուլման յանցատուր քնակչութիւնը:

ԹԵՀԱՆԷ ՄԱՐՏՈՅԵԱՆ

ՅԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Յովհաննէս Ինճիկեան, *Սոցիալական Հոգեբանութիւնը եւ Յեղասպանութիւնը*, Երեւան, 1995. նաեւ՝ А. Авакян, *Геноцид 1915г.: Механизмы Принятия И Исполнения Решений* (1915ի Յեղասպանութիւնը. մեքենականութիւնները, առնուած որոշումներու գործադրութիւնը), Երեւան, 1999. նաեւ՝ V. Dadrian, "Children as Victims of Genocide: the Armenian Case," *Journal of Genocide Research*, 2003, Vol. 5, No. 3, September, էջ 421-37. նաեւ՝ V. Dadrian, "The Role of the Turkish Military in the Destruction of Ottoman Armenians: A Study in Historical Continuities," *Journal of Political and Military Sociology*, 1992, Vol. 20, No. 2, էջ 257-88. նաեւ՝ V. Dadrian, "The Role of Turkish Physicians in the World War I Genocide of Ottoman Armenians," *Holocaust and Genocide Studies*, 1986, Vol. 1, No. 2, էջ 169-92. նաեւ՝ V. Dadrian, "The Secret Young-Turk Ittihadist Conference and Decision for the World War I Genocide of the Armenians," *Holocaust and Genocide Studies*, 1993, Vol. 7, No. 2, էջ 173-201. նաեւ՝ D. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*, New York, Vintage Book, 1996. նաեւ՝ D. Goldhagen, *Worse than War: Genocide, Eliminationism, and the Ongoing Assault on Humanity*, New York, Public Affairs, 2009. նաեւ՝ Ch. Browning, *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, London, Published by the Penguin Books, 2001.
- ² Յասմիկ Գրիգորեան, *Ջանգուածները եւ Ջանգուածային Բռնութիւնները. Օսմանեան Կայսրութեան Մուսուլման Քնակչութեան Մասնակցութիւնը Հայոց Յեղասպանութեանը*, Երեւան, 2017, էջ 205:

³ Գրիգորեան, էջ 23:

⁴ Նոյն, էջ 28:

⁵ Նոյն, էջ 24:

⁶ Նոյն, էջ 33:

⁷ Նոյն, էջ 35-6:

⁸ Նոյն, էջ 62:

⁹ Նոյն, էջ 93:

¹⁰ Նոյն, էջ 96:

¹¹ Նոյն, էջ 110:

¹² Նոյն, էջ 119:

¹³ Նոյն, էջ 123:

¹⁴ Նոյն, էջ 125:

¹⁵ Նոյն, էջ 139:

¹⁶ Նոյն, էջ 175:

¹⁷ Նոյն:

¹⁸ Նոյն, էջ 203:

¹⁹ Նոյն տեղում:

²⁰ Մարդու իրաւունքների վերաբերեալ Հայաստանի Հանրապետութեան Մասնակցութեամբ Միջազգային Պայմանագրեր, Փաստաթղթերի ժողովածու, Գիրք Բ., Երեւան, 2001, էջ 11:

